

PROBLEME ÎN LEGĂTURĂ CU PERIOADA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI ȘI ÎNCEPUTURILE CULTURII OTOMANI

DE

PETRE I. ROMAN

Cunoașterea perioadei timpurii a epocii bronzului pe teritoriul României prezintă încă lacune importante.

De la apariția vol. I al *Istoriei României* s-au realizat, fără îndoială, progrese remarcabile. Stadiul actual al cercetărilor nu trebuie raportat însă la acel moment, ci comparat cu cel atins de cercetările din țările vecine. În acest fel, se va putea remarca, cu ușurință, situația nefirească ce rezultă din „învechirea” artificială a etapelor timpurii ale culturilor bronzului „clasic” și „înnoirea” etapelor de sfârșit ale culturilor perioadei de tranziție¹. Tot astfel, renunțarea la unele sincronisme socotite axiomatic² și la folosirea unor sisteme cronologice³ create pentru alte regiuni, dar inadecvate ținuturilor noastre, ni s-ar părea cu totul normală.

În septembrie 1976⁴, evidențiam „două mișcări purtătoare de elemente etno-culturale: una, avînd în avangardă pe cea Glina-Schneckenberg, acționînd pe direcția est-vest, alta — cea Glockenbecher — care presează în sens invers. Ambele, prin elementele antrenate, contribuie la legarea etno-culturală a regiunilor de la Dunărea de Mijloc cu cele de la Dunărea inferioară și Carpați”⁵. Cum anume? Deplasarea Glina-Schneckenberg a cauzat îndreptarea spre nord a curentului cultural vučedolian care, în noile ținuturi, a dat naștere grupelor Makó și Nyírség. În același timp, s-au stabilit legături directe între comunitățile Glina și manifestările periferice (de tip Bubanj III) ale bronzului timpuriu macedonean (de vreme

¹ Asupra acestor probleme vezi: Petre I. Roman, *ActaArchCarp*, 15, 1975, p. 146—147 și Petre I. Roman, Ioan Némethi, *Cultura Baden în România*, București, 1978, p. 59.

² Este vorba despre sincronismul necral, acreditat între culturile Glina, Schneckenberg și Monteoru IC₄. O părere contrară acestui sincronism, la P. Roman, *op. cit.*, p. 148, nota 17, confirmată prin cercetările de la Odaia Turcului (Ersilia Tudor, *Dacia*, N. S., 26, 1982, p. 59 și urm.) unde un strat Glina din perioada Schneckenberg B este suprapus de un altul de tip Monteoru IC_{4a}.

³ I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 95—96; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 147 și urm.; Al. Vulpe, *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 235—236; idem, *RI*, 27, 1974, 2, p. 244; 32, 1979, 12, p. 2266 și, în replică, P. Roman, *SCIVA*, 32, 1981, 2, p. 241, nota 1.

⁴ În comunicarea la al II-lea Congres de tracologie. Vezi: P. Roman, în *Actes du II-e Congrès International de Thracologie*, I, București, 1980, p. 63 și urm.; idem, *Acta Hargitensia*, 1980, p. 16 și urm.

⁵ P. Roman, *Acta Hargitensia*, p. 18.

Armenochori)⁶. Ce a antrenat mișcarea Glockenbecher, ajunsă în ținutul Budapestei, nu ne-a fost clar de la început. Un timp, am explicat prin ea prezența centrului cu ceramică șnurată din sud-estul Transilvaniei⁷. S-a dovedit însă că grupul Jigodin este mai vechi decât grupa Glockenbecher-Csepel. În 1976, ni s-a părut mai probabilă „împingerea unor comunități Nyírség spre est și evoluția acestora într-un sens care a dat naștere la ceea ce, grosso modo, este cuprins în noțiunea de fază Otomani I”⁸. Tot atunci, evidențiam un alt fenomen și anume: prezența unor așezări în zona Porților de Fier și Oltenia nord-estică care aveau „atât de numeroase elemente comune cu cele cuprinse în faza veche a culturii Hatvan, încât noțiunea Hatvan va trebui reanalizată în cadrul unui mai larg fenomen etno-cultural, căci este evidentă existența unei mari unități care include deopotrivă cel puțin Oltenia și ținuturi dintre Dunăre și Tisa mijlocie. Cronologic, acest orizont este mai vechi decât perioada formării culturilor Verbicioara, Tei, Wietenberg”⁹. . . ., Cît privește cultura Otomani, va trebui să se revină la conținutul descoperirilor de la Socodor și Vârșand căci ceea ce este cuprins în noțiunea de fază Otomani I reprezintă probabil o cultură diferită de Otomani II și III”¹⁰.

În cele ce urmează, vom argumenta afirmațiile enumerate, în lumina unor noi descoperiri din vestul țării și de la sud de Carpați.

Întrucît cultura Glina pare direct răspunzătoare, în ultima ei fază, atât de apariția fenomenului epocii bronzului la Dunărea de Mijloc, cît și de o parte a convulsiiunilor care au avut loc în această regiune, îi vom preciza, la început, cadrul cronologic în care evoluează¹¹. Apărută spre sfîrșitul fazei I sau în timpul fazei II a culturii Coțofeni, cultura Glina se extinde, treptat, spre vest, în dauna comunităților Coțofeni, ajungînd să înlocuiască, spre sfîrșitul culturii Baden, așezările Coțofeni II din apropierea Oltului. În cursul fazei Coțofeni III intră în strîns contact cu această cultură de la care preia o serie de elemente de factură Coțofeni și Vučedol, ultimele fiind foarte evidente în faza Govora-Runcuri¹² (faza III) a culturii Glina. Inițial, faza Govora-Runcuri am considerat-o contemporană cu manifestările Makó și Nyírség¹³. Prin săpăturile de la Ostrovu Corbului a fost documentată însă o așezare și mai tîrzie a culturii Glina care suprapune stratul culturii Coțofeni finală, „datat” cu numeroase importuri vučedoliene. În această așezare Glina sînt prezente, deopotrivă, elemente Vinkovci-Somogyvár, Makó și Nyírség dar nu și Vučedol. Rezultă deci că evoluția culturii Glina, pe parcursul fazelor I—III, și Schneckenberg A și B precede începutul epocii bronzului de la Dunărea de Mijloc.

Strinsele relații dintre cultura Glina și manifestările de tip Belotic-Bela Crkva, Makó, Vinkovci-Somogyvár au fost deja remarcate¹⁴. Acum

⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁷ P. Roman, J. Pál, H. Csába, SCIV, 24, 1973, 4, p. 572; P. Roman, ActaArchCarp, 15, 1975, p. 155; idem, PZ, 51, 1976, 1, p. 40.

⁸ P. Roman, Acta Hargitensia, p. 18.

⁹ *Ibidem*, p. 19.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Petre Roman, Carpica, 14, 1982, p. 46—47.

¹² Așezarea de la Govora-Runcuri a fost descoperită de Gheorghe Petre și cercetată, prin săpături în 1977, de către P. Roman și Gheorghe Petre.

¹³ P. Roman, MittArchInst, 2, Budapesta, 1981, pl. 2.

¹⁴ M. Garašanin, 39. BerRGK, 1958, p. 94; István Bóna, Alba Regia, 4/5 (1963—64), Székesfehérvár, 1965, p. 52—54.

știm însă că aceste relații se referă la faza finală a culturii Glina și că aceasta a determinat, prin extinderea spre vest, pe de o parte înlăturarea unor culturi caracterizate prin ceramică bogat ornamentată (Coțofeni, Kostolac, Vučedol), iar pe de altă apariția unui stil nou, vizibil mai ales în ceramică, care caracterizează și apropie grupele sus-menționate.

Mormintele tumulare de înhumare sau incinerare de la Tărnava ¹⁵, Kneža ¹⁶, Milostea ¹⁷, Moldova Veche ¹⁸, Srbski Krstur ¹⁹ dovedesc incorporarea și asimilarea unor elemente de origine nord-pontică cu mult înainte ²⁰ de încetarea evoluției așezărilor Coțofeni și Vučedol. Mișcarea Glina pare să fi adus însă cu sine un număr sporit de astfel de elemente (cu morminte de înhumare sau incinerare sub tumuli, în ciste, sub mantale de piatră etc.), vizibile în mormintele grupului Belotic—Bela Crkva sau în descoperirile de morminte tumulare de tip Negrișori și Priboj atribuite grupului Vinkovci-Somogyvár ²¹. O asemenea constatare este susținută și de situația evidențiată de N. Hammond ²² la Leukas. Acolo, mormintele cele mai vechi (din tumuli R₁, R₁₆, R_{26c}), date, pe baza sosierelor din inventar, în Helladic timpuriu II, erau gropi simple sau camere mortuare, în timp ce mormintele mai noi, date în Helladic timpuriu III și Helladic mijlociu, s-au făcut în ciste. Compararea și punerea în legătură a descoperirilor sus-menționate nu poate fi evitată. Tot astfel, descoperirea, în două peșteri din vestul României („Călățele” și „Peștera-Vacii-La Țarină”) ²³, unor vase cu analogii în complexele Makó, Somogyvár-Vinkovci, Nyírség care par să stea în legătură și cu morminte de înhumare și aceasta într-o zonă în vecinătatea căreia incinerarea era generalizată.

Chiar dacă o serie de obiecte din metal s-au răspândit la Dunărea de Mijloc și în perioada anterioară ²⁴ (descoperirea unor tipare de lut în așezarea Zók-Várhegy ²⁵ îmbogățind mult imaginea asupra metalurgiei aramei la comunitățile culturii Vučedol), difuzarea diverselor tipuri de topoare cu gaură de înmănușare ²⁶ este de pus tot în legătură cu expansiunea Glinei spre vest.

N. Kalicz, în a sa monografie asupra bronzului timpuriu din nord-estul Ungariei ²⁷, atribuia acestei perioade cultura Zók, constituită din

¹⁵ B. Nikolov, *Arheologia*Sofia, 3, 1976, p. 38—46.

¹⁶ *Ibidem*, p. 46—47.

¹⁷ E. Popescu și Al. Vulpe, *RevMuz*, 3, 1966, p. 148 și urm.

¹⁸ Morminte tumulare cu incinerări în urnă, aparținând culturii Vučedol.

¹⁹ M. Garašanin, *op. cit.*, p. 51—53; pl. 6/1.

²⁰ Asupra pătrunderii purtătorilor mormintelor tumulare în Europa de sud-est și est-centrală vom reveni, pe larg, cu ocazia publicării mormintelor de la Moldova Veche. De această dată, menționăm pozițiile identice în unele privințe, diferite în altele ale lui P. Roman (*Car-pica*, 14, 1982, p. 43 și nota 40) și A. László (*AIHAiași*, nr. 20, 1983, p. 363).

²¹ I. Bóna, *op. cit.*, p. 44, 45, 47.

²² BSA, 62, 1967, p. 91 și urm.

²³ P. Roman, *MittArchInst*, 2, Budapesta, 1981, p. 165 și notele 58, 59; pl. 5/1, 2; 6/1—8. Cele două descoperiri fac parte dintr-o grupă culturală pe care, sub numele de grupa Roșia, o vom publica în curând.

²⁴ Vezi, în acest sens, P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 16—17 și pl. 8.

²⁵ István Ecsedy, A. Janus Pannonius Múzeum Evkönyve, 23 (1978), Pécs, 1979, p. 111—112 și nota 63; idem, comunicare la al XII-lea Simposion Internațional de la Vrđnik, octombrie 1982.

²⁶ Al, Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien, I, PBF*, IX, 2, München, 1970, p. 29—37 și pl. 44/A, B; 45/A; 46/A.

²⁷ *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, ArchHung, S.N., 45, 1968.

grupele Makó, Nyírség și Vučedol. Ulterior s-a dovedit însă că Makó și Nyírség sînt mai noi ²⁸ decît Vučedol-Zók și că deci epoca bronzului ar începe într-o perioadă „Spät-Vučedol – Post-Vučedol” ²⁹. Și mai recent, N. Kalicz însuși a revenit asupra schemei propuse inițial și a presupus o vechime mai mare pentru grupa Makó în raport cu grupa Nyírség ³⁰. Aceeași părere a emis-o, simultan, I. Némethi care, publicînd un grup de morminte de la Pișcolt ³¹ cu pregnante caractere makóide, afirmă o vechime mai mare a lor în raport cu ceea ce T. Bader a definit drept fază Berea a culturii Nir ³².

Descoperirile din România pun sub semnul întrebării unitatea conținutului noțiunii de „grupa Nyírség”. În cadrul ei s-a observat deja o evoluție mai îndelungată, de-a lungul mai multor faze ³³, și atunci se pune problema dacă grupa Nyírség în întregime este mai nouă decît Makó sau numai o anumită etapă a sa. Pe de altă parte, credem că noțiunea cuprinde mai multe elemente îmbinate artificial într-un tot unitar. Și în acest ultim caz, problema înșiruirii cronologice rămîne presantă. În conținutul noțiunii de „grupa Nyírség” deosebim patru mari categorii ceramice: categoria 1, de caracter Vučedol-Zók, excizată, incizată și încrustată (1 a = excizie; 1 b = excizie, incizie și impresiuni triunghiulare de-a lungul unei linii trasoare); categoria 2, cu scrijelituri (2 a = sub forma scoarței de copac; 2 b = scrijelituri adînci cu început de ordonare motivistică; 2 c = striuri superficiale); categoria 3, ceramică decorată cu mici impresiuni triunghiulare cu o motivistică specifică și categoria 4, ceramică cu impresiuni textile, aceasta din urmă prezentă la Tiszaluc-Dankadomb ³⁴. La Tiszaluc-Dankadomb, unde un strat subțire Nyírség este suprapus de unul foarte gros al „culturii” Hatvan, săpăturile au fost prea reduse, iar probabilitatea amestecului de material nu este exclusă nici de N. Kalicz ³⁵. Dealtfel, el nu a remarcat în mod special nici categoria 3 – după tipizarea noastră. Ce-i drept, aceasta din urmă a fost ilustrată pentru două localități (Tiszaluc-Dankadomb ³⁶

²⁸ I. Bóna, *ActaArchHung*, 27, 1975, p. 285; P. Roman, in *Actes du IIe Congrès International de l'archéologie*, I, București, 1980, p. 63–64.

²⁹ István Ecsedy, *op. cit.*, p. 109 și urm.

³⁰ N. Kalicz, *SlovArch*, 29, 1, 1981, p. 67 și urm.

³¹ SCIVA, 30, 1979, 4, p. 534–535.

³² *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978, p. 30. Materialul ilustrat de T. Bader pentru faza sa I nu credem că este unitar. Astfel, pl. V/10 aparține sigur culturii Baden; pl. V/4 culturii Otomani; pl. V/2, 5, fazei a II-a a culturii Nir. Tot astfel, materialul de la Ville Berei atribuit fazei a II-a: pl. VI/10, 11, 15 este de încadrat în faza I; caracteristice pentru „faza Sanislău” rămînînd doar fragmentele de la pl. VI/8, 12, 16, 17.

³³ Pentru nord-vestul României, vezi T. Bader, *op. cit.*; pentru Slovacia răsăriteană, vezi J. Bátor, *SlovArch*, 29, 1, 1981, p. 7 și urm. unde, în cadrul noțiunii de Nyírség-Zatin, sînt deosebite tot două faze: a) veche, în care domină excizia, încrustația și scrijeliturile adînci și b) mai nouă, cînd dispăre excizia și sînt folosite ornamentele textile și sub formă de fagure. A doua fază este numită Hriadyk-Rozhanovce. Așadar, conținutul celei de-a doua faze a aceleiași culturi este total diferit la cei doi autori.

³⁴ N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost Ungarn*, p. 76; pl. 28/31, 32; 30/17–18; 31/13; 32/7–8.

³⁵ *Ibidem*, p. 164–165 cu referire însă la fragmente „Zók” din nivelurile mijlocii ale stratului Hatvan.

³⁶ *Ibidem*. La p. 164, N. Kalicz citează fragmente ceramice Zók în „Spatenstich” 10 (pl. 36/3–5, 7, 9) și „Spatenstich” 7 (pl. 42/10–11) dar omite să le evidențieze pe cele tipice Sanislău (faza II a culturii Nir, după T. Bader) ilustrate de el pe pl. 42/1, 2, 7, 9.

și Tiszabercsel-Ráctemető³⁷), dar, atunci când a publicat un vas foarte tipic de la Rétközberenececs³⁸, N. Kalicz l-a atribuit culturii Otomani³⁹, fără nici un alt comentariu.

Descoperirile din România provin fie din cercetări de suprafață, fie din săpături de mai întinsă sau redusă amploare. Categoriile 1a, b; 2a, b apar împreună (la Berea-Togul Sf. Gheorghe⁴⁰; Berea XIII-Viile Berea⁴¹; Berea-Cetatea Iepurelui⁴²); tot astfel categoriile 2b și 3 (la Pișcolt în groapa 1 din S III 1976⁴³; la Ciumești-Bostănărie⁴⁴ și Sălacea, în asocierea 2 a, 2b, 3⁴⁵). Categoriile 2 și 4 le întâlnim împreună în noțiunea de Otomani I⁴⁶, dar fără prezența categoriilor 1 și 2. Izolat, categoria 3 apare în Otomani II⁴⁷.

Categoriile 1—3 au fost integrate în noțiunea de cultura Nir⁴⁸; categoriile 1 și 2a formînd prima fază (Berea), iar categoriile 2a, b și 3 faza a doua (Sanislău). Unele complexe (Ciumești), cu aceste două categorii, au fost atribuite fazei I a culturii Otomani⁴⁹.

În Slovacia răsăriteană este în uz noțiunea de Nyírség—Zatin căreia, recent, i se atribuie două faze: faza timpurie care integrează categoriile 1 și 2 și faza tîrzie (Hriady-Rozhanovce) conținînd numai categoriile 2 și 4⁵⁰. Există însă și descoperiri (Streda nad Bodrogom și Oborin) numai cu ceramică din categoria 3, fapt care-l îndeamnă pe J. Bátoră să se întrebe dacă procesul de constituire a culturii Otomani nu are cumva premise și în estul Slovaciei⁵¹.

Întrucît asocierea celor patru categorii ceramice în complexe închise (în așezări și cimitire) este diferită, rezultă că ele nu pot fi contemporane decît în cazurile mai sus menționate. Succesiunea lor cronologică nu o putem argumenta prin observații de stratigrafie verticală. Ne rămîne calea comparativă. Categoriile 1—2 a, b sînt cele mai strîns legate de maniera

³⁷ În cazul gropii G de la Tiszabercsel-Ráctemető (*Ibidem*, p. 66; pl. 20/4, 5, 6, 9).

³⁸ N. Kalicz, *ArchÉrt*, 97, 1970, 1, fig. 3/3.

³⁹ *Ibidem*, p. 23 și urm.

⁴⁰ C. Kacsó, *SCIV*, 23, 1972, 1, fig. 3 și 4.

⁴¹ *Ibidem*, fig. 1 (cu excepția fig. 1/3 care aparține fazei Sanislău) și fig. 2.

⁴² T. Bader, *op. cit.*, pl. IV/1, 2, 4—10; VIII/2—4, 8, 9.

⁴³ Săpături J. Némethi. Din groapă a rezultat un foarte bogat și expresiv material care va fi tipărit în curînd.

⁴⁴ Ivan Ordentlich și Carol Kacsó, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 49—63.

⁴⁵ Material în Muzeul Țării Crișurilor din Oradea; inv. 3814, 4292, 4293, 8723.

⁴⁶ I. Ordentlich, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 119; idem, *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praga, 1966, p. 619; idem, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 88.

⁴⁷ Idem, *Dacia*, N.S., 7, 1963, fig. 7/1, 5, 6 reprezintă forme evoluate ale categoriei 3 și cu o motivistică altfel ordonată. Este evidentă, în cazul de față, asimilarea unui fond al categoriei 3 de către cultura Otomani.

⁴⁸ T. Bader, *op. cit.*, p. 20 și urm.

⁴⁹ I. Ordentlich și C. Kacsó, *op. cit.*, p. 60 și urm. Rezervele lui T. Bader (*op. cit.*, p. 23—24) le găsim îndreptățite și le împărtășim.

⁵⁰ Vezi, mai sus, nota 33: J. Bátoră.

⁵¹ J. Bátoră, *op. cit.*, p. 12.

ornamentală Vučedol-Zók și ele par deci a reprezenta etapa cronologică cea mai veche. La Tiszaluc-Dankadomb și Berea Togul Sf. Gheorghe, categoria 1 b (= vase pe care motivele excizate sînt asociate cu altele obținute prin linii trasoare, incizate, în lungul cărora sînt imprimare mici triunghiuri) reflectă, tipologic, o tendință și o etapă spre perioada cînd excizia și liniile trasoare dispar, rămînînd doar șirurile sau motivele realizate prin impresiuni de triunghiuri care caracterizează categoria 3. Deci categoria 3 ar forma faza a doua sau, cu alt termen, faza Sanislău a culturii Nir. Această fază are mai multe etape, vizibile mai ales cînd se analizează și compară între ele materialele din așezări (Sanislău, Berea, XIII, Pișcolt, Sălacea) și cimitirele de incinerare (Sanislău, Ciumești). Categoria 4, fără nici o legătură tipologică cu celelalte trei, caracterizează cultura Hatvan și faza Otomani I⁵². În Slovacia, precum am văzut, ea apare numai în așa-numita fază tîrzie, Hriadky-Rozahovec, a grupei Nyírség-Zatin, dar întrebarea dacă această „fază” este sau nu legată genetic de cea anterioară este foarte îndreptățită.

În asociere cu categoria 2, ceramica cu impresiuni sub formă de fagure (sau textile) caracterizează așezări independente, mai noi decît Glina și mai vechi decît Verbicioara, din regiunea dunăreană a Porților de Fier (Gornea-Vodneac⁵³) și de pe teritoriul Olteniei (Ostrovu Corbului, Ocele Mari-Zdup⁵⁴, Orlești⁵⁵). A existat deci un orizont cronologic și cultural, aparent identic ca formă de exprimare, care a ocupat un spațiu vast. Ulterior, printr-un proces de regionalizare, contribuie fie decisiv (în cazul culturii Hatvan), fie în proporții vizibile (în vestul României și Olteniei) la apariția culturilor bronzului „clasic”. În acest caz, întrebarea care se pune este tranșantă: cînd putem vorbi de o cultură Hatvan? Și, inevitabil, de o cultură Otomani? Încă din perioada, documentată și la Tószeg în partea superioară a stratului A și inferioară a stratului B și socotită a documenta etapa timpurie (și mijlocie?) a culturii Hatvan sau numai din clipa în care, prin noi elemente adăugate, aceasta nu mai poate fi confundată cu altele? Vom reveni asupra problemei și mai jos, după enunțarea unor raporturi cronologice ale mai sus segmentatelor componente ale noțiunii de „grupa Nyírség”.

La Pișcolt, cimitirul Makó suprapune o așezare Baden tîrzie⁵⁶ de tip Ózd, deci din perioada Coțofeni II. Acolo lipsește documentarea pentru Coțofeni III și, implicit, pentru Kostolac și Vučedol. Cimitirul Makó nu ar avea cum să ocupe această perioadă de timp, deși există tendința⁵⁷ de a lega această grupă cît mai strîns de perioada Vučedol-Zók. Categoriile ceramice 1—2 derivă, tipologic, nemijlocit din ceramica culturii Vučedol-Zók și ele nu pot fi decît opera unor comunități deplasate în această zonă,

⁵² N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost Ungarn*, p. 154; vezi, mai sus, nota 46.

⁵³ V. Boroncan, *RevMuz*, 7, 1971, 1, p. 5—12.

⁵⁴ Gh. I. Petre, *Buridava. Studii și materiale*, 2, Rm. Vilcea, 1976, p. 16—17, fig. 4/9; 5/2; 8/14—17, 19, 20.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 20 și nota 96.

⁵⁶ J. Némethi, *op. cit.*, p. 534 pentru mormintele Makó; Petre I. Roman, J. Némethi, *op. cit.*, p. 28—31 pentru așezarea Baden.

⁵⁷ J. Ecsedy, *op. cit.*, p. 107; fig. 10.

într-o vreme cînd în teritoriile de la nord de Sava și Dunăre, sub influența curentului glinoid, se formau stilurile culturilor Makó, Vinkovci-Somogyvár. Admiterea unei etape Makó interpusă între Vučedol-Zók și categoria 1 a din noțiunea Nyírség ar lăsa fără explicație derivația Nyírség 1 a — Vučedol-Zók.

Elemente Makó, Vinkovci-Somogyvár ajung să se întrepătrundă cu elemente ale categoriilor 1 — 2 chiar pe același teritoriu, cu atît mai mult cu cît este de presupus că, sub presiunea Glockenbecher, comunitățile Makó au fost dispersate și transformate.

Dacă avem în vedere specificitatea ceramicii cu impresiuni în formă de fagure, atît de identică în cultura Jevišovice B, în „faza Hriadky-Rozhanovce”, în categoria 4 din nord-vestul României, în „Hatvan”, nu este hazardată presupunerea că mișcarea Glockenbecher a împins în avangardă o asemenea modă care, treptat sau brusc, s-a extins spre est și sud : în nordul și nord-estul Ungariei, estul Slovaciei, nord-vestul României (după etapa reprezentată de categoria ceramică 3), în aria Nagyrév (perioada tîrzie), în Banat (foarte probabil) și Oltenia.

Noile frămîntări au putut reactiva elementele sudice care, sub forma Periam, Szöreg, au putut adăuga noi elemente în această masă culturală uniformă, ajutînd procesul de regionalizare și formare a culturilor bronzului „clasic”. De aceea, noi socotim că începuturile culturii Otomani trebuie mai curînd deslușite în stratul inferior de la Socodor ⁵⁸ decît în conglomeratul de elemente, diferite și cronologic și cultural, care compun actuala noțiune de Otomani I. Evident, contracurentul cultural sudic, să-i spunem de tip Socodor, a întîlnit și asimilat în nord-vestul României fondul reprezentat de categoriile ceramice 3 și 4, dar schimbarea ritului de înmormîntare (de la incinerare la înhumare) va fi însemnat ceva mai mult decît o schimbare de modă stilistică în ceramică.

Dacă deci, după noi, categoriile 1 — 2 (faza Berea a culturii Nir) sînt sincrone cu Makó în spații diferite și chiar în aceeași zonă, categoria 3, prezintă de-a lungul mai multor etape, acoperă evoluția culturii Nagyrév⁵⁹. Grupa 4 se înscrie în a doua parte a culturii Nagyrév dar pătrunde în nord-vestul României după încetarea independentă a așezărilor categoriei 3. Urmează, probabil, o etapă a grupei 4, paralelă încă cu „Hatvan timpurie” și numai după aceea înregistrăm apariția culturii Otomani propriu-zisă.

Teoretic, evoluția culturii Glina ar trebui să se oprească la începutul așezării de la Tószég. Dovezi de sincronizare avem pînă în perioada Makó inclusiv, deci pînă la începutul culturii Nagyrév și apariția grupei Glockenbecher Csepel. Încetarea evoluției culturii Glina este urmată de sosirea elementelor categoriei ceramice 4 și aceasta se poate petrece fie simultan cu mișcarea Glockenbecher-Csepel, fie la limita dintre perioadele timpurie și mijlocie ale culturii Nagyrév. Oricum, cînd cultura Otomani se naște, Glina și Schneckenberg erau demult dispărute.

⁵⁸ Dorin Popescu, *Materiale*, 2, 1956, p. 45 și urm.

⁵⁹ Un vas caracteristic provinc de la Tószeg : Emily Schalk, *Dacia*, N.S., 25, 1981, pl. 29, nr. 165.

PROBLÈMES EN LIAISON AVEC LA PÉRIODE ANCIENNE DE L'ÂGE DU BRONZE ET LES DÉBUTS DE LA CIVILISATION D'OTOMANI

RÉSUMÉ

L'auteur argumente certaines de ses hypothèses présentées en 1976 (notes 4—10). Il précise ensuite le cadre chronologique de la civilisation de Glina : apparue vers la fin de la phase I ou au début de la phase II de la civilisation de Coțofeni, la civilisation de Glina va s'étendre progressivement vers l'ouest, finissant par remplacer, vers la fin de la civilisation de Baden (à savoir la fin de la phase Coțofeni II), les communautés Coțofeni de la zone de l'Olt inférieur. Avec la phase III, la civilisation de Glina entre en étroit contact avec les communautés Coțofeni tardif et Vučedol, sa culture matérielle revêtant alors une touche spécifique. Cette étape a été nommée phase Govora-Sat-Runcuri et se développe en parallèle avec Schneckenberg B. L'auteur revient sur une datation faite antérieurement (note 13), considérant maintenant que la phase Govora-Runcuri est contemporaine avec Vučedol et antérieure à Makó-Nyírség-Vinkovci—Somogyvár. Quant à la dernière phase de la civilisation de Glina, elle est ultérieure aux derniers établissements Coțofeni et Vučedol, et présente d'étroites liaisons avec les découvertes de type Belotic-Bela Crkva, Makó, Vinkovci-Somogyvár. Donc, dans la zone du moyen Danube et en Serbie, l'Âge du Bronze commence vers la fin de la civilisation de Glina et après la phase Schneckenberg B.

L'auteur met également en discussion le groupe Nyírség, considérant que cette notion inclut quatre catégories céramiques qui, sur le territoire de Roumanie, n'apparaissent pas ensemble. Une première catégorie est de caractère Vučedol-Zók (1a = excisée ; 1b = sur le même vase sont combinées plusieurs techniques ornementales : excision, incision, petites impressions triangulaires le long d'une ligne antérieurement incisée). La seconde catégorie présente une surface „égratignée” (2a = sous forme d'écorce ; 2b = égratignures profondes avec essai d'ordonnance motivistique ; 2c = striures). La troisième catégorie est formée de vases décorés de petites impressions triangulaires dans le cadre d'une motivistique spécifique. Quant à la quatrième (4), elle présente des impressions textiles en forme de rayon de miel.

Dans les découvertes faites en territoire roumain, les quatre catégories sont associées de la façon suivante : 1a + 1b + 2a + 2b (Berea-Togul Sf. Gheorghe : note 40 ; Berea XIII—Viile Berea : note 41 ; Berea-Cetatea Iepurelui : note 42) ; 2b + 3 (à Pișcolt : note 42 ; Ciumești-Bostănaire : note 44) ; 2a + 2b + 3 (à Sălacea : note 45) ; 2 + 4, dans la notion d'„Otomani I”, mais sans 1 et 3 ; la catégorie 3 apparaît isolée dans Otomani II. T. Bader (note 48) a introduit les catégories 1—3 dans sa „civilisation de Nir” (1 + 2a = phase ancienne, Berea ; 2a + 2b + 3 = phase récente, Sanislău). Dans la notion de Nyírség-Zátin, ont été introduites les catégories 1 et 2 dans la phase ancienne et 4 dans la phase récente (note 40). Donc, trois notions : Nyírség, Nir, Nyírség-Zátin pour la même civilisation, mais auxquelles on attribue toutefois un contenu différent.

Etant donné que, en complexe fermé (établissement, cimetiére), les quatre catégories n'apparaissent pas ensemble, elles ne sauraient être contemporaines. Nous ne pouvons pas argumenter stratigraphiquement leur succession chronologique, mais dans l'ouest du pays, les choses semblent se dérouler de la façon suivante : 1a + 1b + 2a + 2b = étape la plus ancienne ; 3 = étape suivante, d'une durée suffisamment longue pour pouvoir couvrir un temps correspondant à la civilisation de Nagyrév, et qui, génétiquement, peut être liée à la première étape ; 4, sans aucune liaison typologique avec les autres catégories. La dernière catégorie, associée à la catégorie 2, caractérise des établissements indépendants d'Olténie, plus récents que Glina et plus anciens que Verbicioara (notes 53—55), et apparaît à Tószeg dans les dépôts supérieurs de la strate A et dans la strate B. Mais quand pouvons-nous parler d'une civilisation de Hatvan, et, implicitement, d'Otomani ? Dès l'étape ancienne (Tószeg A supérieur), quand se produit une diffusion si uniforme et large (depuis le coude du Moyen Danube jusqu'à l'Olt), ou seulement quand, sous d'autres influences, se produit un processus de régionalisation ? Revenant à la situation dans le nord-ouest de la Roumanie, l'auteur montre qu'une étape Makó antérieure à la catégorie 1 — telle qu'on l'entend dans la notion de Nyírség — (comme lé propose récemment N. Kalicz : note 30 et I. Némethi : note 31) ne saurait plus expliquer la dérivation de Nyírség (1a) de Vučedol-Zók. Si, comme cela a été montré dans le texte, la notion de Nyírség comprend plusieurs composantes, chronologiquement différentes, il reste alors à préciser lesquelles sont contemporaines avec Makó, lesquelles sont plus récentes. Pour la catégorie 4, l'auteur n'exclut pas la possibilité d'une dérivation de Jevišovice B. Sous la pression des Campaniformes, elle a pu arriver dans l'est de la Slovaquie (Hriadky-Rozhanovce), ensuite dans Tószeg A final, les Portes de Fer, en Olténie, et, finalement, en une ultime étape, dans Hatvan proprement dit et „Otomani I”.

En ce qui concerne la première phase de la civilisation d'Otomani, l'auteur croit plus vraisemblable, au niveau de la documentation actuelle, d'en voir l'illustration dans les découvertes de la strate inférieure de Socol. Un courant culturel de ce type a pu assimiler ultérieurement dans le nord-ouest de la Roumanie le fond représenté par les catégories 3 et 4, produisant également un changement dans le rite funéraire (abandon de l'incinération).